

UDK: 809.437.5-561.32

Mavjuda BOLIBEKOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: Mbolibekova1970@mail.ru

O'zMU professori, f.f.d J.Djumabayeva taqrizi asosida

THE SUBSTANTIAL NATURE OF THE PREDICATE IN ENGLISH

Annotation

In this article, the substantial nature of the predicate in the English language was studied in comparison with the Uzbek language for a deeper study. It emphasizes the identification of allomorphic and isomorphic features of the predicate and sentence in the English language. Through in-depth research of sentences and predicates, not only syntactic connections and interdependencies are determined, but also contextual and pragmatic aspects of sentence parts.

Key words: sentence, parts of speech, subject, predicate, syntax, grammar, lexical meaning, contextual meaning, allomorphy, isomorphism, subject, object.

СУБСТАНЦИАЛЬНАЯ ПРИРОДА СКАЗУЕМОГО В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье для более глубокого исследования субстанциональной природы сказуемого в английском языке было проведено сравнительное изучение с узбекским языком. В ней акцент был сделан на выявлении алломорфных, изоморфных свойств сказуемого и предложения в английском языке. Посредством глубокого исследования предложения и сказуемого определяются не только синтаксическая связь и взаимозависимость, но и контекстуальные и прагматические аспекты значений частей предложения.

Ключевые слова: предложение, члены предложения, подлежащее, сказуемое, синтаксис, грамматика, лексическое значение, контекстное значение, алломорфизм, изоморфизм, субъект, объект.

INGLIZ TILIDA KYESIMNING SUBSTANSIAL TABIATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz tilida kesimning substansial tabiatini yana-da chuqurroq tadqiq qilish uchun o'zbek tili bilan chog'ishtirib o'rganildi. Unda kesim va gapning ingliz tilida allomorfik, izomorfik xususiyatlarining aniqlanishiga urg'u berildi. Gap va kesimni chuqur tadqiq etish orqali nafaqat sintaktik aloqa va o'zaro bog'liqlik, balki gap bo'laklarining kontekstual va pragmatik ma'no jihatlari ham aniqlanadi.

Kalit so'zlar: gap, gap bo'laklari, ega, kesim, sintaksis, grammatika, lug'aviy ma'no, kontes ma'no, allomorfizm, izomorfizm, subyekt, obyekt.

Kirish. Jahon tilshunosligida ingliz tilidagi til birliklari va ularning grammatik xususiyatlarini o'rganish, asosan, shu tilning o'ziga xos jihatlari aniqlashga xizmat qiladi. Chog'ishtirish orqali esa ularning leksik, grammatik va semantik nuqtai nazardan o'xshash hamda farqli tomonlarini qiyosiy aspektida ko'rib chiqish imkoniyati yaratiladi. Darhaqiqat, kesim gapning eng muhim bo'laklaridan biri bo'lib, subyekt tomonidan bajariladigan harakat yoki uning holatini ifodalaydi. Kesim odatda fe'l asosida tuzilsa-da, ko'pincha to'ldiruvchi, so'z birikmasi yoki hatto gap ko'rinishidagi qo'shimcha elementlar bilan kengayishi mumkin. Shuningdek, bog'lanishli gaplarni to'g'ri tuzish predikatning subyekt bilan qanday uyg'unlikda mazmunli fikrni ifodalashiga bevosita bog'liqdir.

Dunyo xalqlari tillari turli tizimlarga mansub bo'lib, ularning barchasida gap, gap bo'laklari, shuningdek, ega va kesimning o'rni hamda mavqeiga oid tadqiqotlar izchil davom etmoqda. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ingliz, nemis, ispan, fransuz, rus va boshqa qator tillarni chog'ishtirish orqali ushbu tillardagi kesim va gapning ichki xususiyatlarini yoritish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, ulardagi o'xshash va farqli jihatlarni inobatga olish chet tilini o'qitishda metodika va yondashuvlarning turlicha bo'lishini taqozo etuvchi omillarni aniqlashga xizmat qiladi. Gap va kesimni chuqur o'rganish

natijasida nafaqat sintaktik aloqadorlik va o'zaro bog'liqlik, balki gap bo'laklarining kontekstual hamda pragmatik ma'no jihatlari ham aniqlanadi.

Mazkur jihatdan ingliz tilida kesim, uning mavqei hamda kesim va gapga oid lingvistik talqinlarni chuqur o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga egaligi bilan dolzarbdir. Shuningdek, mazkur maqola kesim va gapning ingliz tilida allomorfik, izomorfik xususiyatlarining aniqlanishiga oid xulosalardan til o'qitishda foydalanish muhim va zarurligini isbotlashga imkon yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz tilida kesimning mohiyati, ega bilan bo'lgan munosabatda ko'rilishi, ikki asosiy tipga (glagolnoe i imennoe) egaligi ingliz olimlari F.Ackerman, G.Webeihuth, Rose-Marie Anne Dechaine, L.Stassen, St.Muller, S.Rothstein, rus olimlari V.N.Jigadlo, I.P.Ivanova, L.L.Iofik, V.D.Araikin, B.A.Ilish tomonidan tadqiq qilingan bo'lsa, tuzilishi jihatidan esa sodda va tarkibli kesimga bo'linishi tilshunoslar L.P.Vinokurova, E.N.Zvereva va I.G.Eber tomonidan tadqiq qilingan. Ingliz tilida sodda va qo'shma kesim N.A.Kobrina, E.A.Korneyeva, V.L.Kaushanskaya, B.A.Ilish kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ingliz tilida kesimlarning sodda va murakkablashgan turlarga bo'linishi haqidagi fikrlar L.S.Barxudarov tomonidan bildirilgan. F. Palmer[1], R.

Huddleston, J. Lyons va O. Jespersen singari tadqiqotchilar ingliz tilida kesimning funksional va semantik tabiatini chuqur o'rgangan. Ularning ishlarida kesimning zamon, aspekt, modal va predikativ kategoriyalarni markazlashtiruvchi yadro ekanligi ta'kidlanadi.

Tillararo chog'ishtirma tadqiqotlar esa R.Abdullayeva tomonidan olib borilgan bo'lib, u kesimni o'zbek va rus tillari materialida qiyoslab o'rgangan. Sh.Ashurov esa ingliz va o'zbek tillarida kesim tipologiyasiga oid tadqiqot olib borib, ulardagi bir qator o'xshash va farqli tomonlarni aniqlagan.

O'zbek va ingliz tillarida kesimni turli jihatdan o'rganishga bag'ishlangan ishlarni va unga nisbatan turlicha yondashuvlarni kuzatish mumkin. Xususan, bosh bo'laklar sintaktik shakl va tema-rematik[2], formal[3], qo'shma gap tarkibida formal-funksional[4] nuqtai nazaridan ma'lum darajada tadqiq etilganligini e'tirof etish lozim. Biroq o'zbek substansial tilshunosligidagi asosiy tushunchalardan bo'lgan narsaning serqirraligi tamoyilidan kelib chiqib, gap markazi va uning fakultativ va obligator kengaytiruvchilari, kengaytiruvchilarning gap markazi va markazning kengaytiruvchilariga munosabati nuqtai nazaridan talqini masalasida etarli darajada ishlar amalga oshirilmagan. Xususan, ingliz va o'zbek tillarida kesim va gap substansial tilshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur mavzuni o'rganishda bir nechta tilshunoslikka oid metodlarning uyg'un qo'llanishi zarur bo'ldi. Har bir yondashuv kesimning semantik mazmuni, grammatik tuzilishi va funksional vazifalarini yoritishda muhim rol o'ynadi. Tadqiqot metodologiyasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qator usullar majmuasidan iborat bo'lib, ular ingliz tilidagi predikatning grammatik modeli, semantik mohiyati, kommunikativ yuklamasi hamda substansional belgilarini aniqlash imkonini berdi.

Gap tarkibidagi kesim subyektning amalga oshirayotgan harakati yoki uning holati haqida asosiy axborotni yetkazuvchi komponent hisoblanadi. Ushbu maqolada predikat tushunchasining mazmuni izohlanadi, uning asosiy turlari tahlil qilinadi hamda tegishli misollar orqali yoritib beriladi.

Gapda kesim nima vazifani bajaradi? Kesim o'zi nima?

Gap yoki uning tarkibidagi kesim – ega tomonidan bajariladigan harakatni yoki holatni ifodalovchi birlikdir. U subyektning o'zini emas, balki unga tegishli faoliyatni ifodalaydi. Aslida, kesimning markazida fe'l turadi va u ega haqida muayyan axborotni yetkazadi.

Keling, bu ta'rifni qismlarga ajratamiz:

Birinchidan, an'anaviy grammatikada gap ikki qismdan iborat ekanligini bilish juda muhim:

Subyekt

Ega haqida biror narsani bildiruvchi kesim.

Quyidagi jumla qabul qilinsin:

Bill likes soccer.

Bill futbolni yaxshi ko'radi.

Bill ega bo'lib, "yoqtiradi futbol" predikat vazifasini bajaradi (yoqtiradi fe'li bilan boshlanadigan sub'ektning keyingi tavsifi).

1. Predikatlar ega haqida ma'lumot beradi, masalan, ega nima qilyapti yoki ega qanday. Unda fe'l bo'lishi kerak, lekin boshqa gap bo'laklari ham bo'lishi mumkin. Bu elementlar quyidagilar bo'lishi mumkin: Objects (Direct and Indirect):

• She sent him an email.

• U unga elektron pochta jo'natdi. ("Unga" va "elektron pochta" mos ravishda bilvosita va bevosita to'ldiruvchilardir.)

2. Ravishlar (Adverbs):

• She walked quickly. U tez yurdi. ("Tezda" so'zi "yurdi" fe'lini aniqlovchi ravishdir.)

3. Iboralar (Phrases):

• They went into the room. Ular xonaga kirishdi. ("Into the room" - ular qaerga ketganini ko'rsatuvchi predlogli birikma.)

4. Clauses:

• I saw the man who was walking into the room. Men xonaga kirib kelayotgan odamni ko'rdim. ("The man who was walking into the classroom" is a clause indicating what was seen.)

5. Subject Complement:

• He is an engineer. U muhandis. "Injener" - ega to'ldiruvchi

Bog'lovchi fe'li kesimlar

Ega va kesim bog'lovchi fe'l bilan bog'langanda, kesim ot, sifat yoki ravish to'ldiruvchisi bo'ladi:

Nominal predikatlar (Nominal predicates):

He is the president. U prezident.

Bular nomzodlar. These are the candidates.

Sifat predikatlar (Adjectival predicates):

She is beautiful. U go'zal.

They are careless. Ular beparvo.

Hol to'ldiruvchi (Adverbial complement):

He is in the kitchen. U oshxonada.

We are in the house. Biz uyda turibmiz.

Examples of Predicates

Here are examples of predicates in sentences:

He laughs. (Predicate containing only a verb)

She writes poems. (Predicate with a direct object)

They gave me a gift. (Predicate with an indirect object and a direct object)

He saw her in the hospital. (Predicate with a direct object and a prepositional phrase.)

She sings beautifully. (Predicate with an adverb)

The cat caught a mouse. (Direct object)

We sent her a postcard. (Indirect object and direct object)

They played soccer in the park. (Predicate with a direct object and a prepositional phrase.)

He has finished his homework. (Predicate with a direct object)

We went to the movies. (Predicate with a prepositional phrase.)

She painted the room. (Predicate with a direct object)

The teacher gave the students an assignment. (Predicate with an indirect object and a direct object)

He spoke with confidence. (Predicate with a prepositional phrase.)

The storm frightened the children. (Predicate with a direct object)

They handed him a letter. (Predicate with an indirect object and direct object)

The sun set behind the mountains. (Predicate with a prepositional phrase.)

The soup is salty. (Predicate with a subject complement)

Ehtimol, ingliz tilida kesim substansial tilshunoslik nuqtai nazaridan qanday qaralishi nazarda tutilgan bo'lishi mumkin. Tadqiqotlardan birida kesim gapning yadrosi sifatida qaraladi[5].

Tahlil va natijalar. Yuqorida ta'kidlanganidek, ingliz tilida kesimning uyushishi asosan ularning to'liq tuslanishi asosida yuz beradi. Ingliz tilidagi gaplarda kesim (predikat) ega tomonidan amalga oshirilayotgan harakatni ko'rsatadi yoki holatni va ega bilan sodir bo'layotgan narsani tasvirlaydi. Kesimning asosi har doim ma'noli, modal yoki ko'makchi fe'l bo'ladi[6].

Tuzilishiga ko'ra, kesimlar sodda va qo'shma bo'lib, ikkinchisi fe'l yoki ot bo'lishi mumkin:

Sodda kesim faqat ma’lum shaxs yoki zamon shaklidagi fe’ldan iborat bo’ladi. Shuningdek, ingliz tilidagi frazali fe’llar va fe’l ma’nosiga ega bo’lgan yaxlit turg’un birikmalar (iboralar) ham sodda kesim vazifasida kelishi mumkin.

Qo’shma ot kesimlar hech qachon biror harakatni ifodalamaydi, faqat shaxs yoki predmetning belgisini, sifatini, holatini bildiradi.

Qo’shma fe’l kesimlar ot kesimlardan farqli o’laroq, harakatni ifodalaydi.

To’liq kesim sodda yoki qo’shma kesim va shu kesimga bog’liq bo’lgan va unga tobe bo’lgan barcha ikkinchi darajali bo’laklardan tashkil topadi. Шу ўринда at least a week ago (“kamida bir hafta avval”) iborasi to’g’ridan-to’g’ri ma’noda, ya’ni «nutq aytilgan vaqtdan kamida bir hafta oldin» deb talqin qilinishi mumkin, biroq uni «u tushungan vaqtdan kamida bir hafta oldin» degan ma’noda ham tushunish mumkin. Bu holda men tasvirlab berilayotgan shaxsning fikrlari va tajribalari nuqtai nazaridan (qarashidan) yondashaman [7].

Ingliz tilida kesimning o’ziga xos xususiyati uning tarkibiga kirgan boshqa birlik kesimning butunlay lug’aviy ma’noviy va kontekstual ma’nosini o’zgartirishi aniqlandi. Ingliz tilida kesimning substansial tabiatini yanada chuqurroq tadqiq qilish uchun o’zbek tili bilan chog’ishtirib o’rganildi hamda ularning allomorf va izomorf xususiyatlarini aniqlash imkoni yaratildi. Kesimning mustaqil va nomustaqil turlarining ajratilishi va talqin qilinishi substansial tilshunoslikning muhim yutuqlaridan biridir[8].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida kesimning lingvistik talqinini o’rganish alohida ilmiy izlanish va puxta tahlilni talab qiladi. Garchi gap va uning bo’laklari barcha tillarda deyarli o’xshash ko’rinishda uchrasa ham, har bir tilning o’ziga xos ichki imkoniyatlari, sodda va qo’shma gaplarda so’z tartibi, struktura va boshqa nozik jihatlari mavjudligi aniqlangan holda alohida ahamiyat kasb etadi. Ana shunday xususiyatlarni qiyosiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan o’rganish natijasida olingan ilmiy xulosalar til o’qitish jarayoni, tarjima amaliyoti va shu kabi sohalarda uchraydigan muammolarning samarali yechimlarini topishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. F.R.Palmer (ed.), Grammar and meaning. Essays in Honour of Sir John Lyons. Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
2. Nurmonov A. Tilni sistemali o’rganish va sintaksisning ayrim munozarali masalalari// O’zbek tili va adabiyoti. – T.: 1988. - №5. – B. 22-26.
3. Ashurov Sh. Ingliz va o’zbek tillarida kesim tipologiyasi. Filol.fanlari nomz...diss.avtoref. – T.: 2007. –23 b
4. Djumabaeva J. Mustaqillik davri publisistik asarlaridagi qo’shma gaplar talqini. Filol. fanlari nomz...diss.avtoref. – T.: 2006. – 24 b.
5. kiberleninka.ru sayti
6. grammarway.com sayti
7. Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press, 2006. –P. 1451.
8. Raupova L. O’zbek tilida nomustaqil kesim masalasi va qurilishli gaplar. Filol.fanlari nomz....avtoref. – T.: 1999. – B. – 44.